

УДК 821.161.1+94(495)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-104-118

Самойленко Г. В.

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Микола Гоголь і Греція

У статті вперше в систематизованому вигляді розкрито зв'язки Миколи Гоголя з Грецією та греками, показано, як вони зароджувалися під час навчання в Гімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніжині і які форми вони набували: участь майбутнього письменника в театральних студентських виставах з греками К. Базилі, С. Гютеном та іншими, а також спільна робота у виданні рукописних журналів та альманахів, зокрема «Северная заря», де друкувалися твори гімназистів, а також у вивченні грецької мови, яка вводилася до навчального плану Гімназії після появи студентів-греків, які емігрували з батьківщини під час жорстокої боротьби грецького народу проти турків за національну незалежність. Крім цього, звернена особлива увага на те, як Гоголь висвітлює життя представників грецької колонії у Ніжині в сатурі «Децо про Ніжин, або Дуракам закон не писаний» та згадування героїв грецької революції 1821–1827 рр. у поемі «Ганц Кюхельгартен», в якій герой твору намагається безпосередньо взяти участь у цій боротьбі та поемі «Мертві душі». Майже через все життя проходить лінія зв'язків Гоголя з Костянтином Базилі, відомим дипломатом і письменником, від студентських років і до поїздки разом по святих місцях 1848 р. та проживання в Одесі, обопільною оцінкою ними їх творчості.

Ключові слова: Микола Гоголь, Костянтин Базилі, Греція, греки, твори, Гімназія вищих наук кн. Безбородька, святі місця, Ніжин.

Визначальні події початку XIX ст., які були пов'язані з національно-визвольною революцією у Греції 1821–1827 рр., торкнулися і України. І це не випадково, бо греки ще з XVII ст. великою колонією з дозволу гетьмана Богдана Хмельницького осіли у Ніжині, а також пізніше проживали в Одесі й окремі із них служили у різних відомствах Російської імперії, серед них і генерал Олександр Іпсіланті, який очолював грецьке товариство «Філікі Етерія». Саме її голова та члени провели велику роботу з підготовки і проведення повстання в Греції, використовуючи ситуацію, яка склалася у цей час у країні, окупованої Османською турецькою державою.

У другій половині 1821 р. повстання грецького народу проти турецького поневолення розпочалося у грецькому Пелопоннесі і швидко охопило інші регіони й острови Егейського моря.

Слід зазначити, що представники ніжинської грецької общини брали участь у товаристві «Філікі Етерія». Як зазначають деякі дослідники, відомі меценати брати Зой та Микола Зосими були в близьких стосунках з ніжинським греком Антоном Комізопулосом, а також з майбутнім грецьким консулом Росії Миколою Патзімадісом (Пачімаді), які підтримували тісні зв'язки з засновниками «Філікі Етерія» Еммануїлом Ксентосом та Атанасіосом Цакалофом, батьки якого були з Яніни, жили і торгували в Ніжині, та відомим діячем Греції Деметріосом Іпсиланті. Брати Зосими також були з ними в близьких стосунках. Всі вони пов'язані з відомим грецьким патріотом і в майбутньому президентом Греції Ілланом Каподістрієм.

Хоча брати Зосими «вважали організацію збройного повстання проти турецьких поневолювачів передчасною, вони все ж таки фінансували діяльність Філікі Етерії», як це робили й інші заможні греки-патріоти, зокрема ніжинські комерсанти брати Різари. Коли «етеристи» звернулися за допомогою до Зоя Зосима, то він охоче пожертвував організації значну суму грошей» [1]. Крім цього, відомо, що у 1819 р. Е. Ксантос самостійно, а у 1820 р. разом з О. Іпсиланті побував у Ніжині і зустрічався з братами Зосимами. Митрополит Угровлахії Ігнатій у своєму листі від 10 липня 1821 р. до братів Зосимів дякував їм за надану фінансову підтримку і просив надіслати повстанцям проти турків Молдавії та Мут'янській землі зброю, зокрема рушниці, гармати, порох та кулі [2].

Національно-визвольна війна грецького народу проходила в складних умовах. Османський уряд кинув проти повсталих греків військо, почалися жорстокі репресії. Прикладом цього може бути і доля сім'ї в майбутньому відомого дипломата, письменника Костянтина Базилі, родина якого брала активну участь у цій боротьбі. Із його розповідей довідуємося, що у 1821 р. турки влаштували страшну криваву розправу над грецькою общиною в Константинополі, коли був замучений і повішений на воротах свого дому патріарх Григорій V, вбиті грецькі старшини. Розлютовані турки грабували грецькі церкви, вбивали всіх християн, яких зустрічали на вулицях, вривалися в будинки. Турецькі чохадари вдерлися і в оселю Базилі. Попереджений одним із турецьких вельмож батько Михайло, якого присудили до смертної кари, встиг заховатися. Мама залишилася одна з п'ятьма малолітніми дітьми і з небагатьма вірними слугами, які розділили долю цього сімейства. Зберігши всю твердість духу, мати встигла завітати турків, що її чоловік вийшов на деякий час і скоро повернеться. А в цей час Михайло Базилі разом із старшим сином уже переходив у російському посольстві. Одинадцятирічний Костянтин

Базилі разом з молодшим братом, почувачи себе чоловіком і захисником залишеної сім'ї, вирішили озброїтися на випадок повторного вторгнення турків. Таємно від матері вони приготували собі піки, бо іншу зброю і навіть столові ножі були відібрані османцями. Весь час вони були напоготові – вдень готувалися до відсічі, а вночі чекали пожежі, бо поширилися чутки, що турки задумали підпалити весь квартал, щоб різати на вулицях християн, які рятувалися від вогню. Сім'ї Базилі вдалося залишити Константинополь і за допомогою російського посла графа Строганова переїхати до Одеси. Як свідчить сам К. Базилі, на кораблі разом з ними було і тіло блаженного священномученика Григорія, патріарха Цареградського. Учитель латинської мови Іван Григорович Кулжинський, який слухав цю сповідь свого учня, зазначає, що «він любив розповідати про своє плавання з цією дорогоцінною запорукою страждаючої Греції, і сльози завжди при такій розповіді блищали у юнацьких чорних очах молодого елліна» [3].

Це ж підтверджує гімназист І. Халчинський, який разом з Гоголем слухав цю страшну історію, пов'язану з життям свого друга, і пізніше відтворив її у своєму малюнку про нього в книзі «Гімназія вищих наук і Ліцей князя Безбородька» [4].

Завдячуючи новоросійському генерал-губернатору Ланжерону та попечителю Гімназії О. Г. Кушельову-Безбородьку, К. Базилі влаштували разом з ще п'ятьма іншими юнаками у Гімназію вищих наук кн. Безбородька у Ніжині.

Поява у 1822 р. в Гімназії дітей грецьких патріотів, зокрема Костянтина Базилі, Степана Гютена, Єгора Ксеніса, Івана Агало, Філіпа Котопулі, Івана Сканаві, посилила у гімназії інтерес до Греції і до тих подій, які там відбувалися. Поступово юні греки освоїли російську мову. Крім цього, факультативно було введено в навчальний план грецьку мову, яку викладав професор Христофор Ієропес.

Навчальна програма з грецької мови була розрахована, як і інші іноземні мови, для шести відділень. Засвоєння граматики, синтаксису, а також риторики та поезики йшло в процесі читання і аналізу промов Демосфена, історичних творів Фукидіда та Геродота, а також художніх творів письменників Гомера, Піндара, Софокла та ін. Ці заняття відвідували гімназисти А. Бородін, В. Домбровський, Є. Гребінка та ін. Саме з цих занять Гоголь міг почерпнути інформацію про діячів історії, філософії та культури Греції, які використовував у своєму ніжинському творі «Ганц Кюхельгартен». Хоча ця інформація могла поступити і на заняттях у проф. П. І. Нікольського, який специфіку словесності розглядав на прикладах з Давньої Греції і Європи.

Закінчили Гімназію вищих наук кн. Безбородька лише Степан Гютен та Єгор Ксеніс, хоча про активну участь у житті Гімназії, крім них, відомо досить широко і про Костянтина Базилі. Всі троє брали активну участь у театральному житті навчального закладу, а також писали вірші, видавали разом з іншими студентами рукописні журнали тощо. Костянтин Базилі в останній рік перебування в Гімназії, як свідчить його друг Іван Халчинський, «присвятив себе винятково літературі, з пристрасною почав писати російською вірші, котрі, до речі, ніколи не були надруковані, хоча поміж ними й було кілька вдалих творів в дусі байронівської поезії» [5]. К. Базилі згадував: «У 1825, 26, 27 роках наш літературний гурток почав видавати свої журнали і альманахи, звичайно рукописні. Удвох з Гоголем, кращим моїм приятелем, хоча і не обходилась справа без лайки і без бійок, тому що обидва були запальні, видавали ми щомісячний журнал сторінок на п'ятдесят і шістдесят в жовтій обкладинці з віньєтками нашого видання, з усіма претензіями ділового літературного огляду. В ньому були відділи белетристики, розбору сучасних кращих творів російської літератури, була і місцева критика, в якій переважно Гоголь піднімав на сміх наших викладачів під вигаданими іменами» [6].

Очевидно у цих збірниках, один із яких називався «Северная заря», були і твори К. Базилі та М. Гоголя. Але у зв'язку з тим, що вони не підписувалися, то довідатися нині важко, чиї вони є. Відомо, що Степан Гютен написав вірші «К творцю», «Київ» та інші. Серед них був і вірш «Отъезд из Константинополя», в якому йшла мова про втечу його та родини із батьківщини в роки репресій турків під час повстання грецького народу.

Микола Гоголь у своїх творах також зачіпав тему Греції і життя ніжинських греків та героїчної боротьби грецького народу за свою свободу. Серед них виділяється сатира «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан», яка складалася із п'яти розділів. Перші два розділи «Освячення церкви на грецькому цвинтарі» і «Вибори до грецького магістрату» юний літератор присвятив ніжинським грекам, яких у Ніжині на початку XIX ст. проживало 1800 чоловік. На околиці міста в північній його частині поруч із загальноміським Троїцьким цвинтарем знаходилося грецьке поховання, на території якого стояла невеличка дерев'яна церква. Але на початку XIX ст. відомі грецькі купці-меценати брати Анастасій та Микола Зосими вирішили на її місці побудувати кам'яний храм «Святих рівноапостольних Костянтина і Олени» з дзвіницею. На це вони отримали благословення архієпископа Чернігівського і Ніжинського. Проте 14 січня 1819 р. Анастасій Павлович помер і його поховали біля недобудованої церкви.

Микола Зосим продовжив будівництво, яке було завершено 1822 року й освячено при великій кількості греків. За ніжинською легендою під час цієї важливої події проявилася соціальна нерівність. Ті греки, які були біднішими, прийшли на це церковне свято раніше, ніж багаті купці. Останні не могли погодитися з тим, що вони опинилися на задніх рядах, і почали пробиратися вперед. Відбулася штовханина, чулися непристойні слова, дійшло до кулацьких боїв. Греки проявили себе емоційно, буйно. І свята справа втратила свою святість. Свідками усього цього був і Микола Гоголь, його товариш Герасим Висоцький та інші гімназисти. І саме цю сценку юний літератор, очевидно, і показав у своєму творі, використовуючи сатиричні прийоми.

У другому розділі сатири «Вибори до грецького магістрату» М. Гоголь розповів про обрання до ніжинського грецького магістрату бургомістра, тобто одного із найавторитетніших членів грецького братства. Вибори були досить складним явищем, бо магістрат був повноправним господарем грошей, що надходили в його казну від процентів капіталу, внесених заможними греками на потреби братства. Крім цього, магістрату надходили пожертвування, які здійснювали грецькі купці, і «в результаті цього невеликого щорічного внеску вони звільнялися від будь-якої громадської служби і пов'язаних з нею обов'язків» [7].

У зв'язку з тим, що про кошти, які заносилися до журналів, у магістраті не звітували, то помітні були зловживання. Тому під час виборів виникали сутічки, суперечки, безладдя тощо.

Микола Гоголь був свідком подібних виборів у грецький магістрат. Як він гостро міг зобразити цю сцену, свідчить уривок із листа до Герасима Висоцького у Петербург, де служив він після закінчення Гімназії у 1826 р. і у якого знаходився один із примірників сатири «Нечто о Нежине...». У листі від 19 березня 1827 р. Гоголь писав: «У Ніжині зараз постійні рухи між греками, шумлять, сперечаються в магістраті, хочуть нового виду правління, в попередню субору бунтівливі сенатори самовільно скинули архонта Бафу, а на його місце і в сенаторське достоїнство возвели раніше невідомого Афендулю. Базилі уже закінчив з ним трактат і відкрив грецьку лавку» [8].

Деякі епізоди з життя грецьких купців могли знайти відображення також і у третьому розділі «Всеїдна ярмарка». Це була одна із трьох міжнародних ярмарок, яка проходила перед великим постом цілий місяць у січні-лютому, і в якій активну участь брали грецькі купці.

На жаль, цей значний твір не зберігся, як свідчить легенда, грецькі купці, довідавшись про нього, прийшли з подарунками до

директора Гімназії І. С. Орлая і вимагали видати цього «писателя» для розправи. І. С. Орлай подарунків не взяв, але пообіцяв розібратися. Він викликав Миколу Гоголя і запропонував йому знищити твір, що й зробив безвідкладно Гоголь, бо дуже поважав свого керівника, а тому попросив свого друга Г. Висоцького повернути його другий примірник, мов би перший він втратив, щоб і цей знищити. Таким чином, зник з життя цей досить цікавий твір.

Про зміст сатири ми можемо судити лише із заголовків розділів, які назвав Г. Висоцький у своїх спогадах про письменника. Але факт залишається фактом, що Гоголь, навчаючись у Гімназії, проявляв інтерес до життя греків, які проживали у Ніжині.

Взагалі, грецька тема відображена ще у одному специфічному творі М. Гоголя «Книга всякої всячини, или Подручная энциклопедия», яку він почав вести з 1816 р. Це рукописна книга у шкіряній папітурці, яка складається із 357 аркушів великого формату. Як і в інших енциклопедіях, матеріал розташований у алфавітному порядку. Всього в книзі 14 тематичних розділів. Серед них – розділ «Пояснительные надписи к рисункам вооруженных древних греков». У ньому 14 пронумерованих озброєних давніх греків, які виконані Гоголем тушшю з підписами, наприклад «Шолом Ахіллеса із стародавнього пам'ятника», «Шолом грецьких солдатів (часу Баснословних)», «Лук Аполлона зі старовинної статуї», «Сабля з давніх часів баснословних» та ін.

У розділі на букву «І» знаходимо запис «Нечто об истории искусств», який розпочинається словами: «Скульптура виникла в Греції значно раніше живопису, тому і огляд її вже складає історію мистецтв». І далі Гоголь вказує на 4 періоди розвитку мистецтва в Греції за Вінкельманом, відзначаючи грубість дерев'яних скульптур періоду Троянської війни, далі називає роботи скульпторів Дедала, який відкрив очі своїм героям, Оміра, що відтворив танок, Сміліса та Ікара, які показали соромливість. Серед визначних творів того часу Гоголь виділяє зображення Зевеса, яке знаходиться в храмі Паллади в Коринфі, а також знаменитого дерев'яного коня Епевея, за допомогою якого була довершена загибель Трої. Названі також роботи Рекоса, який відливав із міді статуї, зокрема «Ніч» у Ефесі, а також його синів Феодора та Телеклеса та ін.

У циклі матеріалів на букві «М» знаходимо записи «Пояснительные надписи к рисункам «Музыкальное орудие древних греков». Їх усього 26, серед них: ліра Геркуланської вази, люття часу Гомера з стародавніх ваз, сірінга (часів героїчних) з барельєфа, духові інструменти із Геркуланського музею тощо [9].

В останній рік навчання Гоголь написав також поему «Ганц Кюхельгартен», яка, як зауважує відомий гоголезнавець професор Ю. Манн, була доопрацьована у 1828 р., коли він знаходився у Петербурзі і готував її до друку.

Політичні та військові події, які відбувалися у Греції постійно висвітлювалися у російській пресі, яка доходила і до Ніжина. Дружба з К. Базилі та іншими студентами-греками сприяла тому, що Гоголь співчував боротьбі грецького народу за свободу і незалежність. І він пише поему «Ганц Кюхельгартен», яку опублікував у столиці. У творі головний герой, охоплений романтико-патріотичною ідеєю, їде у Грецію, де уже боровся і загинув на бойовому пості у 1823 р. Дж. Байрон, куди намагався поїхати О. Пушкін, щоб узяти участь у боротьбі проти турків, які поневолили цю прекрасну країну. До цього Ганц чує розмови пастора із своїм другом Вільгельмом про газетні новини: «про греков і про турок, / про Мисолунги, про дела войны, / про словного вождя Колокотрони...» Ці факти вказують не лише на час, коли відбуваються в поемі дії, а й засвідчують інтерес самого автора твору про події, які відбувалися на батьківщині друга К. Базилі.

Із історичної хроніки 20-х років ХІХ ст. відомо, що 22 квітня 1826 р. грецький гарнізон цього міста, яке було оточене турками, намагався вирватися із оточення, але не зміг, і тоді грецькі борці вирішили підірвати порохований погреб. І під розвалинами міста загинули не лише захисники, а й турецькі солдати, які увірвалися у місто. «Славний вождь» Теодорос Колокотроніс, який згадується в поемі, – це полководець національно-визвольної боротьби грецького народу проти турецьких загарбників 1821–1829 рр., фельдмаршал, член таємного товариства «Філікі Етерія», який під час війни, командує грецькими військами Пелопоннесу, успішно застосував практику партизанської війни проти єгипетського правителя Ібрагіма-паші, який брав участь на боці турків.

Як свідчать факти, вся поема, а особливо ІІІ картина насичених образами, порівняннями, певними описовими деталями, що торкалися давньої Греції, «Земли классических, прекрасных созиданий и славных дел, и вольности земля».

В уяві автора «от треножников до самого Пирея кипит, волнуется, гремя и пламенея, все своенравно вслед влечет».

Перед очима читача виникають різні картини: Гоголь нагадує і про «шумные воды прозрачного Иллиса», і про «мраморный изящный Парфенон», про богиню війни і мудрості Мінерву, створену прекрасним різцем знаменитого скульптора Фідія, про твори художника із Ефеса Паррасія, вірші Софокла, які поривисто звучать.

«Венки лавровые торжественно летят;
С медоточивых уст любимца Эпикура
Архонты, волны, служителя Амура
Спешат прекрасную науку изучить:
Как жизнью жить, как наслажденье пить».

Всі ці факти засвідчують прекрасне знання Гоголем історії Греції, її культури, літератури, мистецтва та філософії. Юний поет заявляє устами героя, що він всією «душой приковується к Афинам, городу вольности и славных дел». І це не випадково, бо саме тут у час написання поеми 1827 р. йшов захист невеликою кількістю греків мужній захист славного міста. Влітку турки захопили Афіни і перетворили місто на купу розвалин.

На жаль, герой поеми Гоголя Ганц Кюхельгартен запізнився зі своїм приїздом. І перед його очима встає зовсім інше місто:

Печальны древности Афин,
Колонн, статуй, ряд обветшалый
Среди глухих стоит равнин.
Печален след веков усталых:
Изящный памятник разбит,
Изломлен немощный гранит
Одни обломки уцелели.

І далі Гоголь детально описує ті руйнації, які відкрилися перед поглядом Ганца Кюхельгартена. Дві частини цього опису розпочинаються одним і тим же рядком «Печальны древности Афин» з уточненням деталей, свідком яких став герой:

Везде читает смутный взор
И разрешенье и позор.
Промеж колонн чалма мелькает
И мусульманин по стенам,
По сим обломкам, камням, рвам,
Коня свирепо напирает,
Останки с воплем разоряет.

Як свідчить дослідник поеми літературознавець Г. Фрадлендер, картина, яку намалював Гоголь, це картина Афіни, які були захоплені турками, коли загинув останній бастион – Акрополь 5 червня 1827 року. Про це місяць по тому сповістила російським читачам газета «Северная пчела» (№ 80). Ось ці факти і використав Гоголь у своїй ідилії [10].

Прекрасні описи розвалин давніх Афіни нагадують і зображення, які бачимо на 3-х картинах, які з'явилися в Гімназії ще при Гоголю і нині знаходяться в музеї університету. Вони могли допомогти юному поету наяву побачити те, про що він міг прочитати.

Не такою герой поеми Ганц уявляв у своєму романтичному баченні країну, у якій так рвався. Деталь – мусульманин у чалмі, який «с воплем разоряет» останки великої цивілізації, свідчать, що наш герой знаходиться не в якійсь уявній, а реальній картині, в Греції, за свободу якої віддали своє життя патріоти не лише Греції, а й інших країн. І Гоголь вітає всіх тих, хто хоче себе присвятити боротьбі, хто не шкодує свого життя для «блага и добра», про це свідчить його дума, самостійна частина роздумів письменника в картині XVII поеми.

Герої Греції присутні і в поемі Гоголя «Мертві душі». Це вже інший історичний час, 40-ві роки XIX ст. у 1830 р. Греція отримала за підтримки Англії, Франції і Росії свою незалежність. Але для Гоголя революційні роки Греції і її пам'ятні, і він, описуючи кімнату Собакевича, перераховує їх. «На картинах все были молодцы, все греческие полководцы, гравированные во весь рост: Маврокордато, в красных панталонах и мундире, с очками на носу, Колокотрони, Миаули, Канари...» [11].

Все це славні герої, відомі політичні і державні діячі Греції. Про кожного із них «Большой энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» подає відомості. Олександрос Маврокордатос отримав хорошу освіту в Падуанському університеті, був членом організації «Філікі Етерія», у 1821 р. на самому початку революції підняв повстання в Міссолонгі, розвернув військово-революційну діяльність, був президентом Перших грецьких Національних зборів в Епідаврі та головою уряду, пізніше міністром, послом Греції у різних країнах, який мав своє бачення розвитку країни. Як зазначають дослідники, «водночас вже своїм зовнішнім виглядом, своїм європейським фраком і циліндром, своїми окулярами, своїми вишуканими манерами він порушував ненависть тієї партії, на чолі якої стояв Теодорос Колокотроніс».

Теодорос Колокотроніс був грецьким полководцем періоду революції 1821–1829 рр., фельдмаршалом, відомим політиком, прем'єр-міністром Греції.

Андреас Миауліс – грецький адмірал, здійснював командування грецьким флотом під час революції, проявляв мужність.

Константинос Канаріс – це також грецький адмірал, герой Грецької революції, політик, прем'єр-міністр Греції.

Як бачимо, кожна фігура, яка названа в поемі «Мертві душі» не була випадковою, і Микола Гоголь, відбираючи їх зображення певною мірою знав про них і ще раз нагадав російському читачеві.

Було популярним в той час і ім'я грецької героїні Бобеліні.

Літопис життя і творчості Миколи Гоголя засвідчує й інші факти, що торкаються Греції та грецької культури.

Після закінчення Гімназії, перебуваючи в Петербурзі, М. Гоголь відвідав в Академії мистецтв виставку художніх творів за три останніх роки. У листі до матері від 29 вересня 1830 р. він писав: «Це для жителів столиці як друга прогулянка. Біля тридцяти великих залів наповнені були кожного дня до 27 числа, в яких, штовхаючись взад і вперед, ходили чоловіки і пані, і тут зустрічалися такі, які протягом двох років не бачились між собою. З 27 числа Академія відкрита для простого народу» [12].

На цій виставці були представлені серед інших робіт і картини художника Олексія Венеціанова та його учнів. І, як стверджує мистецтвознавець О. Савінов, це був своєрідний триумф школи Венеціанова [13].

Професор Ю. В. Манн вважає, що саме у цей час і міг зустрітися Гоголь з художником О. Венеціановим, який був родом із ніжинських греків, які були близькі і майбутньому письменникові, що уважно приглядається до робіт, представлених на виставці. Пізніше художня тема знайде своєрідне висвітлення у його повістях «Невский проспект» та «Портрет».

Більш тісні зв'язки Гоголя і О. Венеціанова, як свідчать дослідники, відносяться до кінця 1833 р., коли художник 23 грудня відвідав «Миколу Васильовича» [14].

Знайомство Гоголя з О. Венеціановим могло відбутися і через А. Мокрицького, який був в Академії мистецтв його учнем з 1830 р. Різнібічні факти засвідчують, що Гоголь і Венеціанов були у різні роки у спільних знайомих, у князя В. П. Кочубея, дипломата і журналіста, видавця журналу «Отечественные записки», П. П. Свиноїна, відомого вченого, дослідника Сибіру і Чорноморського краю Г. І. Спаського тощо. Гоголю була близька тематика творів О. Венеціанова і стиль зображення в них інтер'єру, життєвих ситуацій, реалістичне зображення дійсності, на що уже звертали увагу деякі дослідники творчості діячів культури. Крім того, це могло відбуватися і в стінах Академії мистецтв, куди Гоголь ходив брати уроки з живопису у натурні класи.

До портретного зображення Гоголя О. Венеціанов був двічі причетний. Відомий російський поет Василь Жуковський, який свого часу відіграв значну роль у викупі Т. Шевченка з кріпацької неволі, замовив О. Венеціанову картину, на якій би був зображений його кабінет з портретами його друзів і приятелів. До речі, художник і його учні практикувалися у той час у розробці цієї теми.

О. Венеціанов розробив проєкт його зображення, доручивши одному із своїх учнів написати кабінет, а іншим портрети присутніх у

ньому письменників. На картині зображено 11 фігур, серед них В. Жуковський, І. Крилов, О. Пушкін, В. Одоєвський, О. Кольцова, П. Вяземського та інших, а також М. Гоголь. У написанні кабінету брав участь художник Г. Михайлов, а портретів – А. Мокрицький.

Картина була завершена 1836 р. Переважна більшість портретів на цій картині – це копії раніше відомих зображень письменників. Олексій Венеціанов у 1834 р. написав портрет М. Гоголя, який був виконаний самим художником на камені, підписаний ним і датований. Підпис у відбитках вийшов у віддзеркаленому вигляді і підтверджує, що портрет є автолітографією Васнецова [15]. На жаль, з каменю були зроблені всього декілька відтисків. Один із них був і у друга М. Гоголя Миколи Прокоповича.

Ця робота художника підкріплювала знайомство Гоголя з О. Венеціановим. Довгий час цей портрет не був відомим широкій аудиторії. А літографія О. Венеціанова, як свідчать сучасники письменника, була єдиним достовірним зображенням молодого Гоголя. На початку 40-х років XIX ст. Гоголь працював над одним із важливих у його спадку творів «Божественна літургія». В процесі підготовки її написання письменник збирав матеріал, досліджував релігійну літературу, спадщину святих отців Іоанна Золотоуста, Єфрема Сіріна, Григорія Ниського, Іоанна Дамаскіна, Кирила Олександрійського та інших. Серед них була і «Літургія святого Василя Великого» грецькою мовою [16].

У 1845 р. Гоголь, проживаючи в Парижі в домі графа О. П. Толстого, продовжував працювати над джерелами, які пов'язані з задуманим твором. Гоголь, щоб розібратися у грецькому варіанті, брав консультації у вченого філолога-еллініста, помічника бібліотекаря Ф. М. Беляєва. 26 лютого 1845 р. подарував йому книгу грецький «Євхологон» з надписом: «Сия книга дарится Федору Николаевичу Беляеву в знак дружбы и в наказание за неприятие Василия Великого от Гоголя. Париж. Февраль. 26, год 1845». А 5 березня 1845 р. він звертався до нього надіслати йому також «Літургію святителя Василя Великого» на латинській мові та віршовану відповідь митрополита Московського Філарета на вірш О. Пушкіна «Лар напрасный, дар случайный...» і виписку із книги про коженні. 20 березня 1845 р. Ф. М. Беляєв надіслав Гоголю зошит, в якому був переписаний список грецького тексту «Літургії святого Василя Великого» з паралельним латинським перекладом з дарчим підписом слов'янською в'яззю: «Николая Васильевичу Гоголю в знак памяти, любви и почтения, от Феодора Беляева. Париж. Марта 20 дня 1848 года». В кінці листа адресат додає: «... дякую Вам тисячократно за те, що ви

мене наштотхнули на думку звернути увагу на наші православні священнодійства, які підносять думку, утішають, зворушують душу і тому подібне і тому подібне. Без Вас я не був би активним у подібному читанні» [17].

Цей факт засвідчує, що Гоголь у час написання Божественної літургії користувався таким важливим джерелом як «Літургія святого Василя Великого» грецькою мовою. Василій Великий, Святий Василій (329–379) – це архієпископ Кесарії Калпадокіївської в Малій Азії був одним із Отців Церкви, проповідником Християнського вчення і оголошений після смерті Святим.

У «Роздумах про Божественну Літургію» Гоголь використовує грецьку термінологію, наприклад літургію, проскомидію, орар, стихар, епитрахиль, фелонья, просфора, дискос, амвон, ектенія, антифон, крилос тощо.

Останнім важливим моментом взаємозв'язку з Грецією та греками була подорож Гоголя у святі місця у лютому 1848 р., із Неаполя, через Мальту. Спочатку письменник планував здійснювати її через Грецію [18], але, довідавшись, що у Бейруті проживав К. Базилі, змінив маршрут. Костянтин Базилі у цей час проживав на Сході як генеральний консул Бейрута Палестини Міністерства закордонних справ Росії. Бейрут, місто Сирії, був важливим стратегічним і політичним центром, вигідним для роботи посольства Росії. Костянтину Михайловичу, як консулу, було доручено займатися питаннями, пов'язаними зі станом релігії, зокрема, привілей православних і православної церкви у святих місцях і в Сирії в цілому.

Тож Гоголь вирішив перебратися із грецького міста Смірна (нині місто Ізмір, турецький порт) в Бейрут і не помилився. Він за четверо днів добрався на пароплаві «Істамбул» до місця призначення і зустрівся з К. Базилі, який супроводжував друга по святих місцях. Вони побували і в Єрусалимі. Це була важка у фізичному відношенні подорож через пустелі, про що свідчить його лист В. Жуковському [19]. Гоголь вважав свою поїздку вдалою. І це, звичайно, завдячуючи К. Базилі. Відомо, що дипломат написав декілька книжок, зокрема «Архіпелаг і Греція в 1830–31 г.» (Санкт-Петербург., 1834), «Очерки Константинополя» (Санкт-Петербург., 1836), «Босфор и новые очерки Константинополя» (Санкт-Петербург., 1836), а також «Сирия и Палестина под турецким правительством, в историческом и политическом отношениях» (Одеса, 1862). З цією останньою працею Гоголь познайомився у 1847 р. Ще в рукописі і сповіщав В. Жуковського: «Базилі написав пречудову річ, яка покаже Європі Схід у його найкращому вигляді, знань тьма, інтерес сильний» [20].

Після подорожі Гоголь і сім'я К. Базилі разом з ним виїхали до Смирни, а потім до Константинополя, де зустрілися ще з одним ніжинським «однокоритником» по Гімназії вищих наук кн. Безбородька Іваном Дмитровичем Халчинським, який служив радником у російському посольстві у Константинополі. А 14 квітня 1848 р. Гоголь разом із сім'єю Базилі на пароплаві «Херсонес» відплили до Одеси, де письменник пробув з 16 квітня до 25 травня 1848 р., бо знаходився на карантині. К. Базилі супроводжував Гоголя по деяких місцях та спільних знайомих. Відбулася зустріч з синами І. С. Орлая Олександром і Андрієм, з якими був добре знайомий письменник по Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька. Важко сказати, чи зустрічався він зі Степаном Гютенном, який служив у канцелярії Новоросійського генерал-губернатора, Єгором Ксенісом та ін.

Гоголь і після від'їзду із Одеси продовжував спілкуватися з К. Базилі та його дружиною Маргаритою Олександрівною. В свою чергу Костянтин Михайлович після смерті свого друга написав про нього спогади, упорядковував листи письменника.

Таким чином, багаточисельні факти засвідчують, що зв'язки Миколи Гоголя з Грецією були у різні часи його життя та творчості від студентських років і майже до самої смерті, проявлялися у різних формах як особистісному спілкуванні з греками, так і відтворенні їх життя та героїчної боротьби за свободу в його творах. І образ Греції представлявся йому як країни цвітучої і багатостраждальної, з героїчною історією, високою культурою.

Література

1. Греки в Ніжині. Вип. IV. / автори тексту Л. І. Мілосова, О. С. Морозов, В. О. Сидоренко. Ніжин: Меланік [Б.р.]. С. 19.
2. Там само. С. 20.
3. Кулжинський І. Г. – І. Р. Воспоминания учителя. *Москвитянин*. 1854. № 21. С. 10.
4. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург., 1881. С. 328.
5. Там само. С. 329.
6. Шенрок В. Материалы для биографии Гоголя: в 4 т. Москва, 1892–1897. Т. 1. С. 250.
7. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII–XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки і торгівля. *Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 130.
8. Гоголь Н. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев. 2009. Т. X. С. 86–87.

9. Там само. Т. IX. С. 501, 542.
10. Фридлендер Г. М. Из истории раннего творчества Гоголя. *Гоголь: Статьи и материалы*. Ленинград, 1954. С.
11. Гоголь Н. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев, 2009. Т. V. С. 93.
12. Там само. Лист № 111. Т. х. С. 144.
13. Савинов А. Н. Алексей Гаврилович Венецианов. Жизнь и творчество. Москва, 1955. С. 141.
14. Машковцев Н. Г. Гоголь в кругу художников. Очерки. Москва: Искусство, 1955. С. 20.
15. Там само. С. 29.
16. Воропаев В. А. Гоголь над страницами духовных книг. Научно-популярные очерки. Москва, 2002. С. 142–152.
17. Гоголь Н.В. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев, 2009. Т. XIII. Лист № 931.
18. Манн Ю. Гоголь. Завершение пути. 1845–1852. Москва, 2009. С. 121.
19. Гоголь Н. В. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев, 2009. Т. XIII. Лист № 931.
20. Там само. Т. XIV. С. 5.

Література

1. *Greeks in Nizhyn* [Hreky v Nizhyni]. Vip. IV. Author text L. I. Milosova, O. S. Morozov, V. O. Sidorenko. Nizhyn: Melanik. [in Ukraine].
2. *Greeks in Nizhyn*. [Hreky v Nizhyni]. Vip. IV. Author text L. I. Milosova, O. S. Morozov, V. O. Sidorenko. Nizhyn: Melanik. [in Ukraine].
3. Kulzhinsky, I. G. (1854) – I. R. *Memoirs of a Teacher/ Muscovite*. 1854. № 21 [in Russian].
4. (1881). *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko*. [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko] SPb., 1881. [in Russian].
5. (1881). *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko*. [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko] SPb., 1881. [in Russian].
6. Shenrock, V. (1892–1897). *Materialy dlya biografii Gogolya*. Materials for the biography of Gogol: in 4 volumes. Moscow. Т. 1. [in Russian].
7. Kharlampovich, K. (1999). *Do istorii nacional'nih menshostej na Ukraïni. Grec'ka koloniya v Nizhini (XVII–XVIII st.)*. Naris V. Nizhins'ki greki i torgovlya. [Before the history of national minorities in Ukraine. Greek colony in Nizhyn (XVII–XVIII century). Draw V. Nizhyn Greeks and Trade]. *Zapiski istoriko-filologichnogo tovaristva Andriya Bilec'kogo – Notes of the Historical and Philological Association of Andriy Biletsky*. Kiev, 1999. Vip. 3. [in Ukraine].
8. Gogol, N. Complete Works: in 17 v. Moscow-Kiev. Т. X. [in Russian].
9. Gogol, N. Complete Works: in 17 v. Moscow-Kiev. Т. IX. [in Russian].
10. Friedlander, G. M. (1954). *Iz istorii rannego + Gogolya*. [From the history of Gogol's early work]. *Gogol: Articles and materials*. Leningrad. 1954

11. Gogol, N. (2009). *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works]. (Vols. 1–17; Vol 17). Moscow-Kiev.
12. Gogol, N. (2009). *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works]. (Vols. 1–17; Vol 17). Moscow-Kiev.
13. Savinov, A. N. (1955). *Aleksej Gavrillovich Venecianov. Zhizn' i tvorcestvo*. [Alexey Gavrillovich Venetsianov. Life and art]. Moscow [in Russian].
14. Mashkovtsev, N. G. (1955). *Gogol' v krugu hudozhnikov*. *Ocherki*. [Gogol in the circle of artists. Essays]. Moscow [in Russian].
15. Mashkovtsev, N. G. (1955). *Gogol' v krugu hudozhnikov*. *Ocherki*. [Gogol in the circle of artists. Essays]. Moscow [in Russian].
16. Voropaev, V. A. (2002). *Gogol' nad stranicami duhovnyh knig*. [Gogol over the pages of spiritual books]. Popular science essays [in Russian].
17. Gogol, N. V. Complete Works: in 17 v. Moscow-Kiev. T. XIII, p. 931
18. Mann, Y. (2009). Gogol. Completion of the path. 1845–1852. Moscow, 2009. [in Russian].
19. Gogol, N. V. *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works] in 17 volumes. Moscow-Kiev. T. XIII, letter №. 931. [in Russian].
20. Gogol, N. V. *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works] in 17 volumes. Moscow-Kiev. T. XIII, letter № 931. [in Russian].

Samoilenko G. V.

Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Slavic Philology, comparative studies and translation Nizhyn State University named after Mykola Gogol

Mykola Gogol and Greece

Annotation. The article for the first time in a systematic way reveals the connections of Mykola Gogol with Greece and the Greeks, shows how they originated during his studies at the Gymnasium of Higher Sciences, prince Bezborodko in Nizhyn and what forms they took: the future writer's participation in theatrical student performances with the Greeks K. Basil, S. Guten and others, as well as joint work in publishing manuscripts and almanacs, including "Northern Dawn", in which high school students works were published, and in the study of the Greek language, which was introduced into the curriculum of the Gymnasium after the appearance of Greek students who emigrated from their homeland during the brutal struggle of the Greek people against the Turks for national independence. In addition, special attention is paid to how Gogol covers the life of the Greek colony in Nizhyn in the satire "Something about Nizhyn, or the law is not written for fools" and the mention of the heroes of the Greek Revolution of 1821-1827 in the poem "Hanz Kuchelgarten", in which the hero tries to take a direct part in this struggle and the poem "Dead Souls". Gogol's line with Konstantin Basil, a famous diplomat and writer, from almost his entire life, from his student years to his trip to the Holy Places of 1848 and living in Odessa, a mutual appreciation of their work.

Key words: Mikola Gogol, Kostyantyn Bazili, Gretsia, Greeks, create, Gimnazia of Eastern Sciences, Prince. Bezborodka, Svyati Miscya, Nizhin.